

Márton László

MEGOSZTOTSÁG (II)

Magyar csillag hamar lehull

Ahhoz, hogy érthetőbbé váljék Károlyi Sándor bécsi utazása, főleg pedig a történetünkben rövidesen kibontakozó bonyodalom, el kell mondanunk egyet-mást a családról is. Akkoriban az újszülöttek nagy része nem érte meg a növendék gyermekkort, a gyermekekből sokan nem értek rá felnőni; azok közül pedig, akik felnőtté serdültek, jóval kevesebbnek volt ideje és módja megöregedni, mint manapság. Károlyi László valamikor a tizenhetedik század közepén vette nőül Sennyei Erzsébetet, melynek utána édes feleségemmel élén huszonhat esztendeig, Isten szép fiakkal s leányokkal maga dicsőségére meg is áldott, mert húsz magzattal áldott volt meg, de ugyanazon szent Isten a mennyei karoknak beteljesítésére nagyobb részüket apró korukban elvette, némelyeket pedig felnőtt embernyi korukban. A néhai szatmári főispán leányai közül kettőt fogunk a történet későbbi epizódjaiban felléptetni: Krisztinát, aki a tatárok rablásából viszontagságos módon kiszabadult Perényi Jánoshoz ment feleségül, és történetünk éveiben régóta özvegyasszony volt, valamint Alexandrát, aki akkor már húsz éve a pozsonyi zárdában élt.

A fiúgyermekek közül hárman érték meg a férfikort. Apai részről kitűnő gond és figyelem fordítottatott neveltetésükre, oda irányulván a törekvés, hogy a Magyar Haza idővel jogainak bátor védelmezőit, az uralkodó pedig értelmes, becsületes tanácsadóit lelje bennük; azonban a sors végzeteljes működése nagy részben meghíúsítá az apa reményeit. Mert igaz ugyan, hogy a legkisebb fiúnak, Sándornak nemcsak történetünkben, hanem a későbbi magyar történetében is számottevő szerep fog jutni, úgyhogy a rá következő évszázadokban történetnyomozók egész sora fogja kárhóztatni vagy mentegezni tetteit; igaz ugyan, hogy végül, aggastyán korában országrésznyi területek figyelmes gazdájaként és egy főúri dinasztia nagyságának megalapozójaként fog elhunyni, útmutató ősapaként, akinek arca mögött elmosódnak a régebbi ősök arcvonásai; csakhogy a két idősebb fiú, Károlyi Sándor két bátyja (legalábbis így tudták a kortársak, és így írja a család története) élete virágjában, a férfikor kezdő éveiben múlt ki, mindkettejük a királyért és a hazáért.

A legidősebb fiúról csak annyit tudunk, amennyit az apa, Károlyi László maga elmond: „Károlyi Mihály nagyobbik, jó reménységre felnevelt fiamat már házas korában, itten Szatmárnál, kegyelmes koronás királyunk ő felsége hűsége s igaz religiója mellett vágták le magunk párttűt nemzetünk.” Bár a temetési rendtartás fennmaradt, s ebből pontosan tudjuk, mely főurak és nemesek voltak jelen hány szolgálával, milyen sorrendben és milyen öltözékben vonultak, mely zászlókat kellett kibontani és melyeket hegyükkel a föld felé fordítani, kik támogatták jobbról és balról a gyászoló anyát, miféle hangszerek szólaltak meg, miképpen voltak a lovak felszerszámozva, és hol helyezkedtek el a siratóasszonyok; azt azonban, hogy a szomorú eseményre mikor került sor, csupán találgathatjuk, mert a keltezés hiányzik.

Nem hiányzik viszont a temetésen hivatalból megjelenő szatmári főparancsnok neve, Saponara gróf, akit 1676 elején váltott fel Della Borde Lajos; ezért aligha járunk

messze az igazságtól, ha úgy képzeljük, hogy a végzetes összecsapásra 1674 nyarán, a Sárlos Boldogasszony utáni napokban, tehát valamikor július elején kerülhetett sor, amikor Szűcs Pál és Majos Ferenc megrohanta Nyalábvárat, majd rátörve a közeli Nagyszőlősrre, szerencsétlen Perényi Gábort a saját háza mellett, amikor déli álmából felserkenvén, kábultan és gyanútlanul ballagott a rekkenő hőségben az istálló felé, akkor szemközt jövén vele Szűcs Pál rokona, Szűcs János, köszöntvén s kezét nyújtva mindjárt megragadta, megkötöztette, és átadta Majosnak. Ő maga felmenvén a házba, mindent felforgatott és prédára vetett, az összes lovat elvitte, magát az asszonyt, Perényi Gábornét otthagya anyaszült meztelenül. Hogy eközben a Majost kísérő tatárok mit műveltek, azt nem tudjuk, de a környék még öt esztendővel később is „pusztán hagyottként” vagy „népe szaladtként” van feltüntetve. Ugyanakkor Perényi Istvánra küldve tolvaj legényeit Szűcs János, mivel a város túlvégéről akartak az ő házára kerülni, addig megsejdtívén a veszedelmet, miután szolgálja megmondotta, hogy fusson, ő is mindjárt a bűzába futván egy szál ingben, amint a szolgálóval paráználkodott volna, elbújt és elszaladt; sehol meg nem találták, noha sokáig nyomoztak utána, és szél-tében-hosszában letaposták a bűzát. Ennek is mindenét felprédálták, ahogy a fiatalúrét, Perényi Jánosét is, aki az idő tájt már jegyben járt Károlyi László nagyobbik leányával, Krisztinával. Perényi Jánost is megkötözték, de őt az édesanyja nagy sírással, könyörgéssel kiszabadította. Csakhogy estefelé visszajöttek érte, megint megkötözték, és elvitték; bár azt beszélik, éppen attól való féltében, hogy visszajönnék érte, ment ki a mezőre, s úgy fogták meg, ott. Nagy Mihály nyalábvári lakos elbújtatta Perényit egy szalmakazalban, ám a fia, Nagy Gergely, vagyis mivel a becenevén emlegették, inkább csak Nagy Geczi, megmutatta Szűcs Pálnak a rejtkehelyet. Perényi Jánossal, akit ezek szerint Nyalábvár mellett fogtak el, átgázoltak a Tiszán, nagy ívben megkerülték Nagyszőlőst, majd a nagyszőlősi hegy túloldalán őt is, mint három nappal ezelőtt Perényi Gábort, Majos Ferenc kezére adták; ő aztán ismét átkelt velük, ezúttal a sásvári gázlónál, a Tiszán, úgy indította őket Nagybánya felé, de az is lehet, hogy Székelyhidra vagy Diószegre, ahol akkoriban a bujdosók vezére, Wesselényi Pál tartózkodott. Ezzel szemben Perényi György, akit a leginkább kerestek, parasztruhába öltözött, és egy üres vödörrel a kezében átsétált közöttük; nem ismerték fel.

Ezek után a mértéket nem tudó gazemberek gyülevész hada Ugocsa vármegyéből átcsapott Szatmárba, és végigpusztítván a Szamosköz falvait, már a szatmári helyőrséget fenyegette; a parancsnok, Saponara gróf pedig bezárkózott az erődítménybe, és várta, hogy maguktól elvonuljanak. Ekkor találkozott velük, tulajdonképp véletlenül, Károlyi László legidősebb fia, Mihály, legalábbis így képzeljük. Bár azon sem csodálkoznánk, sőt inkább dicsőségére vált volna, ha értesülvén az eseményekről, felköti kardját, lóra pattan, és leendő rokonai, a Perényiek szabadítására indul. Azt persze nem tudhatta, hogy mégsem lesz Perényi János az ő sógora, mert éppen az ő halála miatt kell majd (ha eltekintünk Perényi fogságától) az esküvőt egy évvel későbbre halasztani.

Az apa, Károlyi László a fent írt események idején a Bécshez közel eső Kismartonban várta, hogy áthívják a haditanács ülésére, és azon töprengett, vajon elfogadja-e a Saponara gróf nyilvánvaló alkalmatlansága miatt rövidesen szabaddá váló szatmári főkapitányi tisztséget, amelyet minden bizonnyal neki ajánlanak majd fel. A döntést az nehezítette meg, hogy az új főparancsnok mellé kineveztek volna egy parancsnokhelyettest is, ez a parancsnokhelyettes német lett volna, és a belső kapu kulcsa habár az én kezemben, hanem a külsőé a német kommandáns kezében forogna. Ófelsége

tehát nem bízik bennem; azért nem akarván őfelségének semmirevaló szolgálja lenni, inkább megmaradnék eddigi állapotomban és hivatalomban. Másrésztől azonban, ha a főkapitányi hivatalt fel nem veszem, látszom őfelsége gráciáját semmibe vennem, s mind magamnak, mind gyermekeimnek nagy kárt azzal okoznom. Másik dolog, hogy birtokaim azon vármegyében Szatmár körül vannak, békétlen időkben azokat megvédhetném, békés időkben kijárhatnék a várból gazdálkodni. Harmadik dolog, hogy állíthatnak helyettem oly embert főkapitánynak, ki az én birtokaimon élősködik, és rászabadítja katonáit az én jószágaimra: súlyos megfontolnivalók.

Kancellárius uram is váltig mondja, hogy (akkoriban a váci püspök volt a kancellár): ha már ide bolondított Kismartonba, ne bocsássam ki markomból a szerencse üstökét.

Én viszont úgy hallottam és úgy tudom, hogy Magyarország végváraiban eddig még mindenütt magyar kézben forognak a kulcsok (ezt bizony rosszul tudta Károlyi László, vagy inkább nem akarta jól tudni), így van ez Győrött, így van ez Komáromban; hát ne az én főkapitányságom legyen a rossz példa, hogy a kulcsok magyar kézbe saját Magyar Hazánkban ne adassanak. Másik dolog, miért kössem én le életemet, szabadságomat, ha a főkapitányságot így nem bírhatom, mint boldog emlékezetű szent királyok idején bírták eleim s elődeim? Így én ott nem tényleg, hanem csak névleg lennék főkapitány, amiért is harmadik s minden eddiginél súlyosabb dolog: ha a várnak dolga ostromra kelne, én ottan semmi sem lennék, nem parancsolhatnék, vagy ha parancsolnék is, nem fogadnának szót; azonban ha a vár, mitől Isten őrizzen, elesne, az nekem egyenlőképpen tulajdoníthatnék, mint másoknak, vagy talán még sokkal inkább, és Károlyi László ezen töprengett egy álló héten át.

Mire azonban mindezt végiggondolta, egyszersmind a kancellár (pontosabban a kancellári tisztséget ideiglenesen betöltő váci püspök) azt is tudomására hozta, hogy: sajnos mégsem őt kínálja meg az uralkodó a szatmári főkapitánysággal, hanem valaki mást, egy olasz tábornokot, azért főispán uram hazautazhat, addigra Károlyi Lászlónak már csak azért is igen sietve kellett hazatérnie, mert a nyári hőségben a szertartást bajosan lehetett volna halogatni; ugyanis a váci püspök üzenetével egy időben kapott hazulról értesítést a legidősebb fiával történt siratni való eseményről, valamint arról, hogy a temetés annak rendje és módja szerint elő van készítve.

Még így is, bármennyire sietett az apa, napokig tartott az út, és nem hallgathatjuk el, hogy fia temetésén a leányok és az asszonyok nemcsak zokogtak, hanem öklendeztek is; de még a férfiak is, pedig ők csatatéren, vesztőhelyek mellett épp elégszer szívhattak be hasonló gigözlöngéseket, rosszul bírták az estébe nyúló halotti búcsúztatót. Meg sem próbáljuk leírni az apa érzéseit, amelyeket az utóbb dicsőségesnek beállított, ám alapjában véve mégiscsak véletlenszerű halál válthatott ki. Ugyanis a halott ifjú zsebében felbontatlanul találták a jól értesült jezsuita páter, Zsámbár Mátyás levelét, amelyben őva inti a fiatal urat, hogy nagyságod lefele jövet igencsak magára vigyázzon és kétfele nézzen, de a vidéken portyázó kuruc tolvajok miatt legjobb lenne, ha nagyságod ki sem tenné a lábát Nagykarolyból.

El is hangzott a halotti prédikációban, hogy a hozzánk írott leveleket ajánlatos kibontani, és figyelmes végigolvasásukat puhán henyéllő szívvel ne halogassuk, mivel nem vagyunk tudói, mely sorokban szólal meg életmentő jó tanács, és mely sorok rejtik Isten üzenetét. Lám csak, a nagy Julius Caesar is, minő bölcs és körültekintő volt a hadszíntéren, hanem békeidőben elbizakodván, ő maga egyengette romlásának útját, mert olvasatlanul zsebébe gyűrte azt a levelet, amely a rá leselkedő veszedelemre figyelmeztette volna; ahogy az Plutarchus nagy művében meg van írva. (Károlyi Lász-

ló könyvei közt megvolt a *Párhuzamos életrajzok* latin fordítása, de sem ő, sem a fia nem olvasta végig.) Miután pedig Szűcsék elszánták magukat rá, hogy leszámolnak Perényiékkel, nehezen látom a Perényi urak szabadításának módját, valameddig el nem válik ezen háborúság vagy fegyver, vagy békekötés által, mert ez az ellenség sem Erdély fejedelmétől, sem a töröktől nem akar függeni; hogy pedig maguk jószántából szabadon bocsássonak valakit, ha egyszer már kezükbe került, alig hihetem.

Ráadásul, már útban a családi sírbolt felé, szembejött a gyászmenettel a nyalábvári Nagy Mihály nemrég említett fia, Nagy Geczi, egy alattomos tekintetű, rossz arcú legény. Nem tudjuk, honnét jött, és hogyan került ide; ha sejtette volna, hogy a törvényes királyi hatalom képviselője ma temeti elsőszülött fiát, Nagykárolynak bizonyára még a környékét is elkerüli. Éppenséggel azzal is gyanúsíthatók volna, hogy Majos Ferenc és a Szűcs testvérek számára kémkedik, de nem ezért állították meg, ez akkor még senkinek sem jutott eszébe, hanem azért, mert volt egy olyan hiedelem, hogy bárki fia, ha idegen határból jön szembe a gyászmenettel, szerencsétlenséget hoz. Nagy Geczi talán éppen ezt a bajt akarta elhárítani (ha már nem jutott eszébe, hogy időben kitérjen), talán emiatt kért, miközben bajsztát pödörte, a nyitott koporsóban fekvő holttetem dolmányáról egy ezüstgombot; vagy inkább kettőt-hármat. (Szépek voltak azok a gombok; csak a lőcsei gombkötő munkája belekerült vagy három rénes forintba.) Mire az alispán, Domahidy Miklós, aki több okból is haragban volt a főispánnal, de a temetésre azért el kellett jönnie, fellobbanó dühében tüstént elrendelte, hogy: huszonöt pálca vágassék az elvetemült pimaszra. Csakhogy ez a rendelkezés nem bizonyult végrehajthatónak: részben az elhunyt iránti kegyeletből, részint éppen azon babonás érzés miatt, amely a gyászmenetet megakasztotta, és a jelenlevők arcán zavart csodálkozás kinyomatában tükröződött. Amikor pedig leghátulról olyasféle hangok hallatszottak, hogy „ne bántsátok a mi kutyánk kölykét”, akkor az is kiderült, hogy Nagy Geczi nemesember, így tehát nem lehet megbotozni. Vagyis lehetne, csak nem szabad.

Tekintettel a nyalábvári jövevény nemességére és pimaszságára, nem csodálkozhatunk sem azon, hogy mire beszögelték a koporsót, Károlyi Mihály dolmányáról az összes ezütgomb eltűnt, sem pedig azon, hogy Nagy Geczi a temetés után hivatlanul is kivette részét a halotti torból; igaz ugyan, hogy a legutolsó asztalhoz ültették, de ott legalább az asztalfőn foglalt helyet. „Inkább vagyok első legény hátul, mint hátsó legény elől”: így rikkantott nagy vidáman, és hogy megmutassa, mennyire nem fél a forró levestől, pusztá kézzel halászta ki a kondérból a darabokra vágott, párolgó disznógégét, és az ujjaira húzkodta. Ebből aztán kis híján verekedés lett, mivel szóba került, hogy Olajos Kálmánnak olyan szőrös a kisebbik leánya, mintha medvék is volnának a felmenői közt Máramarosból vagy az Avas-vidékről, de még valószínűbb, hogy Olajosné meghágtatta magát a váradi pasa kedvenc majmával. De aztán mégsem lett verekedés, vagy ha lett is, nem ebből. Tudniillik Nagy Geczinek, nemhiába volt első legény hátul, vajmi kevésbé tetszettek a fapoharak. Netalántán nincs elég ezüstkupája főispán uramnak? Vagy tán attól fél önagysága, hogy az értékes jószágnak lába kél? Hát mit képzél rólunk, becsületes magyar nemesekről? Úgyhogy én azt javallanám, ne is pohárból, de csizmaszárból igyuk a labancok borát!

Csurogtak már a csizmák, amikor valakinek eszébe jutott: ha van olyan legény, aki felmenne Bécsbe, s felszántaná a császár udvarát, annak én még a segge likából is megiszom a bort! Mire tüstént előkerült egy hurkatöltő, és azzal négy pint bort lehetett egyszerre felszivni, ugyanis Hagymás Marci, aki már nemigen tudott lábra állni, de a

kezét az ég felé nyújtogatni még tudta, megesküdtött rá, hogy Bécsbe most nem megy el, de mihelyt kijózanodik, megtanítja kesztyűbe dudálni a kassai főkapitányt. Csak-hogy kesztyűbe dudálni a rendbontás hallatán odasiető szolgabíró, Mosolygó Tamás kényszerült, mivel túl közel hajolt Hagymás Marcihoz, aki addigra már négykézláb kuporgott az asztalon a kiürített hurkatöltő mellett, és aki felülről kezdte a részegeskedést, mégis alulról rúgott be. Akkor aztán Vincze Andorjás kirohant az éjszakába, s torkaszakadtából ordította, hogy összevagdálja Nagy Geczit. Mire Nagy Geczi: „Vagdaldod bizony, amit ideszartam”, így kiáltott egy bokor mögül; hiába tartotta magát bátor embernek, most az egyszer megijedt egy kissé.

Erre föl Vincze Andorjás megindult a hang után, tudniillik vaksötét volt, és közben megparancsolta egy Gránitz nevű embernek, hogy szaladjon a cajtházba, és hozza gyorsan a kardját; a kardnak azonban semmi hasznát nem veheti, mert nem tudja kihúzni: talán belerozdásodott a hüvelybe. (Hallatlan dolog, ebben a háborús időben!) Ekkor berohan az egyik szobába, félretaszigálja a feketébe öltözött asszonyokat, és a kardot hüvelyestül az asztal lábához verdesi; majd kioson, és óvatosan körbetapogatózik, amíg egy bokor mögött meg nem állapítja, hogy: az időközben kereket oldott Nagy Geczinek volt igaza, legalábbis ami az összevagdálást illeti.

Nagy Geczi elbujdosott, beállt katonának. Vagy fogságba esett, vagy levágták. A jó Isten a megmondhatója, hol és hogyan veszett el.

Ennyit mondhatunk el szegény Károlyi Mihályról, vagyis lényegében annyit, hogy fiatalon halt meg, s hogy az apja szeme láttára, ezüstgombok nélkül temették el.

A középső fiúról, Istvánról még ennyi sem mondható. Igaz ugyan, hogy ő is fiatalon veszett el, s hogy vele együtt bizonyára elvesztek a dolmányára varrt ezüstgombok is, de az már nem igaz, hogy az apja szeme láttára temették el, sőt valószínűleg el sem temették.

Mielőtt elmondanánk, hogyan veszett oda Károlyi István a zentai csatában (mert-hogy akik látták, ott látták utoljára, s az apa is mindhalálig úgy tudta, hogy: második fiam is, Károlyi István őfelsége szolgálatában Szeged alatt, Zenta nevű faluhelynél váगतott le a tatároktól), s mielőtt sorra vennénk a csatának történetünkre nézve fontos többi mozzanatát, előre kell bocsátanunk, hogy zentai csatából nem egyet, hanem kettőt tart számon a tizenhetedik század végi hadtörténet; mindkét alkalommal a császári csapatok győzték le a törököket, ám a két győzelemnek merőben különböző értéke és jelentősége volt. A második zentai csatára éppen történetünk fősodrával egy időben, 1697 kora őszen került sor; ezt a kortársak világraszóló diadalként ünnepelték, és valóban, részint a szerencsének, részint a fővezér rátermettségének köszönhetően ezzel a hadieseményel ért véget a török világ Magyarországon. Az első zentai csata viszont, amely tíz évvel és tizenegy hónappal korábban, 1686. október 15-én zajlott, és amely a mi számunkra döntő fontosságú, a magyar történelem szempontjából inkább csak epizód volt, Szeged visszafoglalásának egyik mellékeseménye.

Ebből a csatából vette ki részét az akkor huszonöt esztendő Károlyi István, egyike a hamar lehulló magyar csillagoknak. (Igaz ugyan, hogy az Európai Theátrum tizenhetedik századában minden nemzet csillagaiból bőven akadt hamar lehulló.) Ekkor látták őt utoljára, ekkor írta utolsó fennmaradt leveleit, amelyek egy múlt századi levéltáros állítása szerint „kedélyességről”, továbbá „minden iránt kiterjeszkedő figyelemről” tanúskodnak. Nem tudjuk, miről szóltak ezek a levelek, így tehát azt is csak elképzelni próbálhatjuk, mi lehetett az a minden, amire kiterjeszkedett a fiatal katonatiszt figyelve, mert ami ezen a világon ideig-óráig fennmarad, később ugyanis elpusz-

tul vagy elvész; nemkülönben történt ez Károlyi István utolsó leveleivel az elmúlt száz-harminc év során.

Ha a százharminc évvel ezelőtti levéltáros beszélte volna el ezt a történetet, könnyűszerrel megszólaltathatta volna hőseit. Gondolataik menetét, akár egy térkép-szelvényekből ismert várost, járhatta volna végig. Okoskodásait és következtetéseit hősei kimondott vagy leírt szavaiba, mint a bizonyosság földig érő köntösébe, burkolhatta volna. Saját arcát elrejtette volna a hiteles tényekből, tehát a sárgult papíron feketéllő szavakból kirajzolódó régi arcvonások mögé; azóta már az ő elrejtett arcát is régi arcnak tekintenénk.

Ez a tizenkilencedik századi elbeszélő aligha mulasztotta volna el, hogy hősként léptesse fel hőseit, vagyis hogy szemünk elé varázsolja a háromszáztizentkét évvel ezelőtti csatát, amelynek során a Veterani Frigyes tábornok vezette császári hadak, köztük a Barkóczy-ezred lovassága, részint megfutamították, részint a Tisza egyik holtágába szorították a Péterváradról Szeged alá küldött janicsárokat; így a temesvári pasa által felmentőnek szánt sereg meg sem kísérelhette a halálosan megsebesített Lavergne tábornok helyébe lépő rangidős Wallis ezredes, illetve Strozzi gróf által kiépített ostromzár áttörését, amiért is már harmadnap tárgyalás kezdődött, majd pedig, miután a Szegedet védő törökök parancsnoka, Hasszán bég felakasztotta magát, egyezés jött létre a kapituláció feltételeiről.

A tizenkilencedik századi elbeszélő nemcsak a hőst vezényelte volna el a csatába, ezáltal időt és teret hagyva neki, hogy végrehajtsa hőstetteit, hanem az olvasót is kézen fogta volna, s mint egy panoptikumban vagy mint egy botanikus kertben, úgy vezette volna végig a hadszíntéren az elkápráztatott kegyes olvasót. Nem azonnal tárta volna ámuló szemünk elé az ágyúk torkolattüzét és a tűz nyomában felszálló füstfelhőket, sem a vágató lovakat vagy a kardpengéken villanó napfényt, sem a szétszaggatott holttesteket vagy a vonagló sebesülteket; nem, hanem előbb olvasmányosan és vészjósloán elidőzött volna a szőke Tisza hajjain, a Tisza-parti sárguló fűzfákon, a száradó nádligetek hajladozásán az őszi szélben. Csak ezután pillantanánk meg az elhagyott falut ledőlt kunyhóival és kivágott almafáival, mert azt mégsem képzelhetjük, hogy az a néhány halász és csempész, aki jónak látta Zentán tengetni életét, a csata előtti napig vár a meneküléssel; és csak a leírás legvégén vehetnénk észre, hogy a szőke habok pirosra vannak festve. Csakhogy ekkor már nem érnénk rá nézelődni, mert mintegy varázsütésre, most nyílna meg fülünk. Meghallanánk az ágyúdörgést, a puskaropogást, az összecsapódó fémek csendülését. A harsogó trombitákat, a pergő dobot. A fájdalmas nyerítést, a paták dobaját. A vezényszavakat, a kórusban felhangzó csatakiáltást, a káromkodásokat, az innen is, onnan is felhangzó hörgést, különböző vallások isteneinek szólóngatását, szentek és édesanyák utoljára kimondott nevét. Ekkor pillantanánk meg egy facsoport mellett Veterani tábornokot, akinek a hadjárat fővezére, az eperjesi vértörvényszék miatt később hírhedtté váló, jelenleg Szolnokon időző Antonio Caraffa papíron jelentős hadakat, kilenc lovasezredet bocsátott rendelkezésére, ez azonban ténylegesen alig tett ki három és fél ezer hadra fogható élő erőt; ugyanakkor a jelentések arról tudósítanak, hogy Péterváradnál tizenötezer janicsár kelt át a Tiszán, ismeretlen létszámú tatár segédcsapatokkal, tehát legalább ötszörös túlerőre kell számítanunk.

Látnánk Veterani hosszúkás arcát, amely a bal szemöldökét kettéosztó sebhely miatt, legalábbis a százharminc évvel ezelőtt meg nem irt regényben, kissé féloldalasnak látszana. Látnánk a szemét, amely (hiszen idősödő, hadviselt férfiról van szó)

mintha finom, szürke porral volna behintve; továbbá azt is látnánk, hogy tekintetében sok háborús tapasztalat és körületekintő elszántság, sőt szigor is tükröződik, de kegyetlenség nem. Látnánk a páncéling alól kicsúszó világoskék selymekendőt, amint meglibben a szélben, és látnánk a szél hozta sűrű füstöt, amelyben egy pillanatra eltűnik a selymekendő és a kendővel együtt Veterani tábornok.

A füstnek természetesen azért kellene Veterani tábornokot eltakarnia, hogy a szavaira jobban oda tudjunk figyelni; mert a mi elbeszélőnk azt is megengedné, hogy szóról szóra végighallgassuk a visszavonulásra adott parancsot. Szabad volna csodálkoznunk egy kicsit: miért épp a mieink vonuljanak vissza, hiszen az iménti összecsapásban derekasan megállták a helyüket, és a barbárok, íme, sivalkodva menekülnek az üresen álló kunyhók felé?

Ezt a kérdést a meg nem írt regényben a segédtsízt, Sróter Miksa kapitány tehetné fel; bár tisztában vagyunk vele, hogy a kiadott parancsot felülbírálni nem szabad, legkevésbé csatában, ahol minden pillanat számít. Hogy azonban ilyen kétségek ne gyötörjenek bennünket, a sohasem létezett múlt századi elbeszélő először is megállítaná, vagy inkább dúsítani és tágítani kezdené a pillanatot, másrészt úgy intézné, hogy ebben a dúsított pillanatban Sróter Miksa puszkagolyótól találva rogyjon össze, mi pedig az epizód felénk vágató hőseivel, Károlyi Istvánnal együtt hallgathatnánk végig az elbeszélő válaszát, aki a hadvezér helyett néhány rövidre fogott bekezdésben kifejtené, hogy: az adott helyzetben csak ezzel a paranccsal tudjuk eljéti venni a fosztogatásnak, vagyis a fegyelem felbomlásának, és hogy: az ellenség a megfutamodást valószínűleg csak színleli, és hogy: a falu mögötti magaslaton ütegek lehetnek felállítva, amire többek között a málhás állatok mozgásából lehet következtetni, és hogy: nem volna jó gyalogságunkat, amely egyébként is kényelmes célpontot kínálna a házak mögött rejtőzködő ellenséges lövéseknek, mintegy belevezényelni az ágyúk torkába. Miután ilyen rövid és közérthető formában tisztázódnának az adott helyzet alapvonalai, rögtön arról is tájékoztatást kapnánk, hogy: a visszavonulás rövid lesz, mivel a végeláthatatlan sík terepen amúgy sem volna hová menekülni, tehát egy ötszáz lépésnyire fekvő, két oldalról bokrok által fedett mélyedésbe húzódunk vissza. Ez valami sekély tó vagy morotva lehetett, amely azonban teljesen kiszáradt az elmúlt hetek során, sima és kemény az alja. Itt említhetné meg az elbeszélő, hogy abban az évben soha nem tapasztalt szárazság volt, június vége óta jóformán egy csepp sem esett; még szeptemberben és október első felében is teljesen száraz volt az idő. Ezzel magyarázható, hogy a barbár lovasság, amelyet még nem láthatunk, de amely már javában közeledik Pétervárad felől, s ebben a dúsított pillanatban legfeljebb másfél vagy kétföldnyire van tőlünk, oly könnyen átkelhetett a Tiszán; s főleg ezzel magyarázható az a később rendkívül fontossá váló körülmény, hogy még a mai napon, tehát 1686. október 15-én, szerdán késő délután az embermagasságú száraz fű kigyullad, és a hetek óta szomjazó, elvadult, bozótos vidék a csonttá szikkadt földig le fog égni.

(Lesz majd egy tanúvallatás tizenkét évvel később, 1698-ban, amikor egybehangozóan fogják többen is állítani, hogy: Szeged visszavívásakor egyfolytában zuhogott az eső, és hogy: Veterani katonái, köztük a Barkóczy-lovasezred, nyakig úsztak a sárban. De nem baj, kicsire nem adunk.) A papíron felsorakozó szavak vezére végül azt is elmagyarázza, hogy: a török lovasság eddig ugyan még nem mutatkozott, de bármikor számítani lehet felbukkozására; tehát Barkóczy Ferenc oldalt, annál a magányosan álló rezgőnyárfánál sorakoztassa fel a dragonyosokat és a magyar huszárokat. Várják meg, amíg a törökök velük egy vonalba érnek, ekkor szorítsák őket a folyópart, illetve

a mélyedésben álló gyalogság felé, amely azt a parancsot fogja kapni, hogy: akkor nyissanak tüzet, egy pillanattal sem hamarabb, az ellenségre, amikor az hat-nyolc lépésnyire megközelíti őket; márpedig a török lovasság a sűrű, tüskés bozót miatt más irányba, mint a kiszáradt meder felé aligha kanyarodhat. Az epizód hőstét, Károlyi Istvánt a XIX. századi elbeszélő ezzel az utasítással küldené vissza Barkóczyhoz, és ezáltal a feldúsított pillanat buborékját is elpukkasztotta volna. Most nyílna mód ismertetni az előző két és fél évtized fontosabb katonai eseményeit, különös tekintettel Veterani Frigyes pályafutására. Látnánk őt Bécs 1683-as török ostroma során, a dunai hídfőállás védelmében. Szinte karnyújtásnyi közelségből figyelhetnénk a felső-magyarországi harcokat, mindenekelőtt az 1684-es eperjesi rajtaütést, amelynek során az éjszaka sötétjében megszólaló huszonnyolc fontos tábori ágyú, a várfal mögé repülő bombák és a villámgyorsan elharapódzó lángnyelvek egy alvilágban játszódó szomorújáték vad szépségeit tárják a figyelmes olvasó elé. Az elbeszélő a vadregényes leírása feltűnés nélkül beleszőthetné azt a közlendőt is, hogy a Barkóczy-ezredet, soraiban Károlyi Istvánnal, ekkor rendelte a haditanács Veterani parancsnoksága alá, akit a következő évben, amikor Scherffenberg altábornaggyal együtt bevonul az önállósága végnapjait élő Erdélybe, léptetnek elő tábornokká.

Ez alkalommal ideje volna ábrázolni Károlyi Istvánnak legalább egy vagy két emlékezetre méltó haditettét, például amikor Veterani felhatalmazott követét, Patachichot, aki Margita átadásáról szeretett volna tárgyalni, de túl közel merészkedett a kapuhoz, és a kirohanó kurucok a szakállánál fogva kezdték vonszolni befelé, Károlyi István ragadta ki a halálos veszedelemből, méghozzá oly eredményesen, hogy a kuruc tisztek egyike, Ottlik György, aki egyébként Patachich tőrbeccsalásának tervét kifőzte, a saját jószántából kívül maradt a kapun, és átállt a császáriak oldalára, úgyhogy a következő évben, 1686-ban, amelynek őszén epizódunk játszódik, s amelynek nyarán a Veterani-hadtestet Észak-Erdélyből Buda alá vezényelték a megfogyatkozott ostromló sereg létszámhiányának pótlása végett, Ottlikot a budai ostrom alatt mindvégig ott látnánk a Barkóczy-ezredben, Károlyi István mellett küzdeni. A margitai hőstett leírásának egyetlen lényeges akadálya van: az, hogy nem történt meg. Ottlik, Sáros vármegyei nemesember lévén, már az eperjesi rajtaütéskor átállt Veteranihoz (talán mondott is egyet-mást a várfalak gyenge pontjairól), bár ebben kis híján meggátolta őt a veleszületett jellemzilárdság.

Így tehát Károlyi István azon haditettére, amelyet beleszőthetnénk a százharminc éve meg nem írt regénybe, már csak a budai vár ostroma közben kerülhet sor. Ahhoz viszont, hogy egy ilyen haditettet megjeleníthessünk, le kellene írunk magát az ostromot is, vagy legalább a háromszáz évvel ezelőtti Budát és Pestet kellene rávarázsolnunk a százharminc évvel ezelőtti megsárgult papírra – ez pedig elterelné az olvasó figyelmét a néhány héttel később zajló zentai csatáról, ahol Károlyi Istvánnak nyoma veszett.

Maga Veterani csak augusztus legvégén, tíz nappal az utolsó, döntő roham előtt érkezett öt lovasezred élén Pest mellé. A nagyvezír szeme láttára átkelt a Gellérthegy lábánál épített hajóhídon, majd a vár alatt körülményes táborba szállt a csillagsáncok közötti területen. Am a Barkóczy-ezred (valamint a kiegészítésül hozzárendelt Sztármár vármegyei bandérium, amelynek egyik kapitánya volt Károlyi István) már júliusban, a budai löportorony robbanása előtti napokban is harcra készen állt a hadisten színjátékának Duna-parti porondján. Ugyanaz volt a feladata, ami majd októberben, a szegedi hadjárat során, Zenta mellett is lesz: fedezni kellett az ostromműveket

a nagyvezír bármikorra várható támadásaival szemben. A nagyvezírt Szulejmán pasának hívják, és egyelőre Székesfehérvárról igyekeznek utánpótlást juttatni a budai várba; a zentai csatában rövidesen őt is viszontlátjuk.

Károlyi Istvánról annyit tudunk, hogy két ízben is megsebesült az 1686-os esztendő szürkéské ege alatt, amelyen úgy lógnak a ritkás felhők, mint megannyi pókháló, és úgy világít a nap, mint egy égve felejtett mennyezeti lámpa egy későbbi évszázadból. Egymás mellé dobálva úgy hevernek a fel- és megperzselt hajdani tájak, amelyeket a múlt századi elbeszélő könnyűszerrel bejárhatott volna még, mint összefirkált, felkunkorodó papírlapok. Azt kell hinnünk, hogy nemcsak az érintéstől, de pusztá pillantásainktól is elszakadnak. Egyszer a bal karjára kap egy kardvágást, egyszer pedig lándzsaszúrás éri.

Ami a kardvágást illeti, valószínűnek tartjuk, hogy még a lőportorony robbanása előtt, július huszonegyedikén esett meg egy kisebb összecsapás alkalmával; mert azt a változatot, amely szerint július huszonkettedikén hajnalban, amikor megrázkódott és felbődült a föld, és mintha kettépedt volna a budai várhegy, tűzoszlop tört fel a rózsaszínű fátylakkal keretezett hamvaskék ég felé onnét, ahol egy perccel azelőtt még az ostromlottak lőportornya állt, ennek nyomában pedig akkora füst- és porfelhő szállt fel, hogy aznapra végképp eltakarná, ha a János-hegy tetejéről pillantanánk a szörnyű látvány felé, szemünk előtt a felkelő napot, és e lassan terjengő, sűrű fellegből kő- és véreső hullt mind a négy égtáj felé, valamint emberi testrészek, széttroncsoltak és jól felismerhetők, úgyhogy az éppen őrseget álló és a borzadálytól kővé dermedő Károlyi István égnek emelt bal karjára olyan súllyal és erővel zuhant egy kardot szorongató kéz, hogy arasznyi hosszúságú, tátongó vágást ejtett rajta: ezt a változatot nem tartjuk hihetőnek. Elég annyit mondanunk, hogy a seb nem volt veszélyes. Egy brandenburgi seb orvos kötözte be; néhány hét múlva már csak a gyógyult heg fog látszani.

Ennél is nagyobb kétellyel kell szembenéznünk a lándzsaszúrást illetően: csak találgathatjuk, milyen mélyen hatolt a dzsida hegye Károlyi István mellkasába. Az kétségtelen, hogy nem hátulról érte Károlyi Istvánt a dőfés, ha egyáltalán érte; mert ebben már nem vagyunk annyira biztosak. Sőt arra sem mernénk megesküdni (amint lesznek majd, akik megesküsznek rá), hogy ez a dőfés vagy szúrás, ha tényleg bekövetkezett, nem inkább késszúrás volt-e. Igazán nem akarjuk halmozni a bizonytalanságot; mégis, mint porfelhő a levegőbe repült falak omladékát vagy a nagyvezír felénk vágató seregét, úgy takarja el szemünk előtt a kétely a hőst és a hősiességet egyaránt.

Augusztus tizenegyedikén (több mint három héttel a lőportorony robbanása után), amikor a török védősereg, értesülve a nagyvezír közeledtéről, arrafelé próbált kitörni, ahol jelenleg a Móricz Zsigmond körtér van, aznap a Sas-hegy felől, a szőlők partján az egész brandenburgus had feküdt, Budához beljebb a szállások és a bombacsínáló hely. Hévizeknél a fővezér, Carolus Lotharingiae Dux, felső hévizeknél generál Stáremberg vett kvártélyt. Szent Pál völgye felett egy magas dombon állítottatott a svékusok gyalogsága; nyolc ágyújuk volt, mikkel szünetlen hozzálődöztek a várhoz. Széltiben házakat rontottak le, a fákat kivágták. Szent Gellérthegynek oldalában túlnan, felül mezőnek, volt szállva baváriai Herceg-Elector minden ő hadaival, saxoniai hadakkal együtt. Ennek battériái várhoz voltak irányozva Szent Gellérthegy alatt, Fehérvári kapuhoz közel, s valakit ők meglőnek, az meg vagon löve. Ugyanekkor a magyarok egy másik téren várakoztak a pesti oldalon, a Duna egyik mellékágánál, amelynek iszapos medrében javarészt már elpusztultak a halak, nagyjából a mai Mikszáth Kálmán tér helyén.

Innét generál Dünewald először a Csepel-szigetre vezényelte őket, ahol azok a leányok és asszonyok raboskodtak, akiket még július 21-én próbált Abdurrahmán pasa kimenekíteni az addigra már körülzárt budai várból; innét aztán egy újabb utasítás értelmében át kellett úsztatniuk a budai oldalra, és Érdnél, egy bozotosban elrejtőzniük. Itt már közel voltak a nagyvezír táborához.

Hogy mennyire közel, talán ezt akarta kifürkészni Ottlik György és Palásti Gábor, amikor előrelovagoltak a székesfehérvári országúton. Egy kiszáradt kútnál csatlakozik hozzájuk egy bajor tiszt. Ő volt Waldemár krumbach–neuburgi herceg, de mivel egyedül volt (ugyanis gyakran járt kíséret nélkül), a két magyar nem ismerte fel.

Egyszerre csak szembejön két lovas török, és Ottlik ugyanebben a pillanatban zuhan le a lováról, mert a ló, nem akarva rátaposni az úton heverő holttestekre, félreugrott, és megbotlott egy gödörben; továbbá, még mindig ugyanebben a pillanatban, a herceg alól is kilövi a lovat az egyik török. Palásti Gábor viszont a másik török lovát sebesíti meg, mire a herceg szolgája, aki most bukkan elő az útkanyar mögül, átadja saját lovát a hercegnek, ő maga pedig az egyik vezetőklóra próbál felkapaszkodni. Azok a szpáhik, akik talán itatni voltak, mert az országút melletti kútban egy csepp víz, annyi sincs, ők pedig frissen mosdott arccal oldalról rontanak elő, nyilván rájöttek, hogy akit most már nem is egy, hanem három vagy négy szolga kísér összecukható térképállvánnyal és vezetőklókkal, az csak nagyúr lehet: így tehát a krumbach–neuburgi herceget üldözve rövidesen el is tűnnek a fák mögött abban az irányban, ahol a Kamaraerdő szélén jelenleg a Fővárosi Szoborpark található; viszont a gyalogos janicsárok, lehetnek vagy öten, csak most szaladnak össze. A magyarok nekivetik hátukat egy palánknak (volt ugyanis itt egy fogadó, még javában füstölögnek a falak, és egy öszvérhajcsár a hamuban keresgéli az övcsatjait), ám az utolsó pillanatban a helyszínre vágatnak Miksa Emánuel bajor választófejedelem dragonyosai, akik a krumbach–neuburgi herceget keresik, s nemigen törődnek a magyarokkal; sőt lehet, hogy észre sem veszik őket, bár Ottlik és Palásti (főleg Ottlik) jelentősebb személyiségek, mint amilyenek látszanak.

Ottlik és Palásti nem sokkal később visszakanyarodnak az ostromművek felé, által a szőlőhegyen fogvást Szent Pál völgyébe, ahol két évszázaddal később a híressé váló cseppkőbarlang bejárata fog előbukkanni a kőzetrétegek alól; mindkettejük egy-egy török fejet himbál a kezében.

Nem is hiszi, aki nem próbálta még, hogy milyen nehéz egy frissen levágott emberi fej; ráadásul a fülénél kell fogni, mert a hajánál fogva megtörténhet, hogy lovaglás közben kicsúszik az ember kezéből, vagy leszakad. Ottlik óvatosságból, ugyanis volt nála egy török dzsida, ennek a dzsidának a hegyére szúrta fel az ő fejét (persze nem a sajátját, mert az egyelőre még ott ül a nyakán), és tréfából odatartotta a füléhez (már-mint a sajátjához): veres dolmány, pogány szakállú ember, valami dolog szívedet nyomja, fülembe súgd!

Kérdi Palásti: mondott-e valamit?

Engem csak ne faggass, úgymond Ottlik, hanem kérdjed a magad kopasz pofájú fejét! És a szakállas fejet, amely a dzsida hegyére van szúrva, magasba emeli.

Bármilyen sűrű is a bizonytalanság porfelhője, abban azért biztosak vagyunk, hogy nem ennek a dzsidának a hegye hatolt be Károlyi István mellkasába, ha egyáltalán behatolt.

Sőt azt is biztosra vesszük, hogy valamit csakugyan súgott az a levágott fej; vagy a dzsida hegyén, vagy amikor még nem volt levágva. Ottlik elbocsátó levelet kért és ka-

pott; hazatért Sáros vármegyébe, hogy rendbe hozza Sóvár melletti birtokát, és gazdálkodjék. A szegedi hadjáratban, amelynek fővezére Caraffa, és amelybe a budai vár elfoglalása után három héttel vezényelték Veterani csapategységeit, köztük a Bar-kóczy-ezredet is, Ottlik már nem vesz részt.

De mivel Sóvár épp a megyeszékhely, Eperjes közvetlen szomszédságában állt, és mivel az Eperjesről Munkács felé vezető országút véletlenül épp Sóváron vitt keresztül, továbbá, mivel azok az Eperjesen lakó személyek, főleg Czimmernány és Keczer, akik annak gyanújába keveredtek, hogy titkos kapcsolatokat ápolnak a Munkács várában rekedt kurucokkal, gyakran kijártak Sóvárra, és Ottliktól vásárolták a borsót meg a kölest: ezért Ottliknak, noha nem vett részt a szegedi hadjáratban, néhány hónappal később mégis látnia kell, méghozzá szemtől szembe, Caraffát. Igaz, Caraffa ekkor nem hadvezérként van jelen, hanem vizsgálobíróként, aki az állítólagos összeesküvés felgöngyölítésére kapott hatalmat élet és halál fölött.

Úgy hisszük azonban, hogy valami nagyon jó tanácsot súghatott az a fej, a szakállas ember levágott feje: mert míg Palásti ellen szabályszerű bűnvizsgálati eljárás indul, úgyhogy izületi roncsolódások, égési sebek és belső vérzés miatt még az ítélethozatal előtti órákban életét veszti, addig Ottlik szabadlábban védekezhet, és végül, túl az eljárás költségén, amelyet neki kell fedeznie, mindössze ötvenhárom tallér pénzbírságban és írásbeli figyelmeztetésben részesül.

Egyszóval tehát, a magunk nézőpontjából nem tudjuk megmutatni Károlyi István haditetteit, sem a velük járó kardvágást, illetve lándzsaszúrást. Márpedig ezek szemléletes leírása nélkül nehezen tudnánk átvezényelni az epizód hőseit Budáról, a Fehérvári kapu környékéről, ahol pillanatnyilag tartózkodik, a zentai csatamezőre, ahol majd el kell tűnnie szemünk elől. Másfelől azonban, ha mégis úgy tennénk, mintha látnánk hőstettei közben a hőst, úgy magunk is beállnánk a tizenkét évvel később kihallgatandó tanúk sorába, akiknek szűkszavú, makacs vallomásait majd nem annyi bizalmatlansággal vagyunk kénytelenek fogadni, mint némely tizenkilencedik századi regények beszámolóinak szánt zománcát.

Károlyi Istvánt külön fejezetben kellene átvezényelnünk Budáról Zentára. Ez a vonulás azonban a huszadik század utolsó éveiből nem látható, s a róla szóló fejezet nem írható meg. Amit pedig nem lehet megírni, azt hagyni kell megíratlanul.

(Folytatása következik.)

Kun Árpád

NYÍRFA

Ez pedig a nyírfa a buszmegállóban.
Vad orgonaillat, sziszegő libák. Rángatom
anyám szoknyáját, unatkozom.
Aztán felmutatom a vakondot
a tereferelő asszonyoknak. Döglötten